

Legal Analysis of Environmental Impact Assessment in the Laws and Regulations of the Islamic Republic of Iran: A Comparative Study with the People's Republic of China and the International Finance Corporation

ARTICLE INFO

DOI: 10.48311/CLR.29.3.7

Article Type

Research Article

Authors:

¹ Mohammadreza Salari
ORCID: <https://0000000158131933>

² Seyed Fazlullah Mousavi
ORCID: <https://0000000222495943>

Affiliation:

¹ Ph.D. in Oil and Gas Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran

² Professor in Public Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran

Correspondence:*

Email: mohamadrezasalari@ut.ac.ir

Article History:

Received: 18.05.2025

Accepted: 03.07.2025

Abstract

Environmental impact assessment is the most important practical tool for governments in order to achieve economic development goals and comply with environmental considerations concurrently or in other words, sustainable development. Environmental impact assessment has been recognized in the Iranian legal system from a long time ago. However, dispersion of laws and regulations in this area, lack of detail and lack of effective sanctions have turned the environmental impact assessment mechanism into a mere formality for obtaining construction and operation permits for development projects. While using a descriptive-analytic method, this article will describe the legal aspects of environmental impact assessment in People's Republic of China, International Finance Corporation and the Islamic Republic of Iran with a comparative manner. Then, by analyzing the requirements of this institution in Iranian laws and regulations, it will try to provide suggestions for improving the position of environmental impact assessment in the legal system of Iran. To address this challenge, it is recommended to draft a specific code with a focus on environmental impact assessment, specify details such as cumulative impacts, information disclosure and follow-up reports in the environmental impact assessment process as the responsibilities of project owners and implement effective and deterrent sanctions. These suggestions will not only strengthen the position of sustainable development in the legal system of Iran in a practical way, but will also lead to an improvement in the environmental situation of the country over the long term.

Keywords: Cumulative Impacts, Environmental Impact Assessment, International Finance Corporation, Islamic Republic of Iran, People's Republic of China, Sustainable Development

تحلیل حقوقی ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران: مقایسه تطبیقی با جمهوری خلق چین و مؤسسه مالی بین‌المللی

محمدرضا سالاری^{۱*}، سید فضل‌الله موسوی^۲

۱. دانش‌آموخته دکتری حقوق نفت و گاز، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۲. استاد گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۲

تاریخ ارسال: ۱۴۰۴/۰۲/۲۸

چکیده

ارزیابی اثرات زیست‌محیطی، مهم‌ترین ابزار عملی دولت‌ها جهت پیگیری اهداف توسعه اقتصادی همگام با رعایت ملاحظات زیست‌محیطی یا به عبارت بهتر، توسعه پایدار است. در نظام حقوقی ایران نهاد ارزیابی اثرات زیست‌محیطی از سابقه‌ای طولانی برخوردار است. با این حال پراکندگی قوانین و مقررات این حوزه، عدم تعیین جزئیات و فقدان ضمانت اجرای مؤثر، سازوکار ارزیابی اثرات زیست‌محیطی را تبدیل به یک فرآیند نسبتاً تشریفاتی جهت اخذ مجوز ساخت و بهره‌برداری از طرح‌های عمرانی کرده است. مقاله حاضر با بهره‌گیری از رویکرد توصیفی و تحلیلی، به بررسی و مقایسه برخی ابعاد حقوقی ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در جمهوری خلق چین، مؤسسه مالی بین‌المللی و جمهوری اسلامی ایران به شکل تطبیقی می‌پردازد. سپس ضمن واکاوی الزامات مرتبط با ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در قوانین و مقررات ایران، درصدد ارائه پیشنهادهایی جهت بهبود جایگاه این نهاد در نظام حقوقی کشور

E-mail: mohamadrezasalari@ut.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

کپی‌رایت © ۲۰۲۵، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس (TMU Press). این مقاله به صورت دسترسی آزاد منتشر شده و تحت مجوز بین‌المللی Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 قرار دارد. بر اساس این مجوز، شما می‌توانید این مطلب را در هر قالب و رسانه‌ای کپی، بازنشر و بازآفرینی کنید و یا آن را ویرایش و بازسازی نمایید، به شرط آنکه نام نویسنده را ذکر کرده و از آن برای مقاصد غیرتجاری استفاده کنید.

برمی‌آید. جهت رفع این چالش، تدوین قانون خاص با محوریت ارزیابی اثرات زیست‌محیطی، تعیین جزئیاتی از قبیل پرداختن به مفهوم اثرات انباشتی، افشاء اطلاعات و تهیه گزارش‌های پیگیرانه در فرآیند ارزیابی اثرات زیست‌محیطی به عنوان تکالیف صاحبان طرح‌ها و پیش‌بینی ضمانت اجرای مؤثر و بازدارنده پیشنهاد می‌شود. این تغییرات نه تنها جایگاه توسعه پایدار در مجموعه قوانین کشور را به شکل عملی تقویت می‌کند بلکه در درازمدت منتهی به بهبود وضعیت زیست‌محیطی کشور نیز خواهد شد.

واژگان کلیدی: اثرات انباشتی، ارزیابی اثرات زیست‌محیطی، توسعه پایدار، جمهوری اسلامی ایران، جمهوری خلق چین، مؤسسه مالی بین‌المللی.

۱. مقدمه

طی دهه‌های اخیر و هم‌زمان با توسعه و رشد اقتصادی، تغییرات جدی و نگران‌کننده‌ای در محیط‌زیست پدیدار شده است. از یک‌سو فناوری‌های نوین انسان را از یک سلسله امکانات و توانمندی‌ها بهره‌مند ساخته و از سوی دیگر، روند پرشتاب توسعه به محیط‌زیست که مبنای استقرار و استمرار موجودات زنده به ویژه آدمی می‌باشد، خسارات قابل‌توجهی وارد کرده است (نساری و زمانی، ۱۳۹۷: ۱۰۶). ارزیابی اثرات زیست‌محیطی^۱ نقشی حیاتی در حصول اهداف مرتبط با توسعه پایدار ایفاء می‌کند به نحوی که می‌توان ادعا کرد در حال حاضر مهم‌ترین ابزار عملی دولت‌ها جهت حفظ یکپارچگی محیط‌زیست در فرآیند توسعه، ارزیابی اثرات زیست‌محیطی می‌باشد. امروزه، تمامی نویسندگان و سیاست‌گذاران بر این عقیده هستند که آنچه در ایجاد توازن میان توسعه اقتصادی و حفاظت از محیط‌زیست نقش کلیدی ایفاء می‌کند، بهره‌مندی از یک سازوکار مطلوب ارزیابی اثرات زیست‌محیطی است (Wu and Chang, 2020:35-36). در یک تعریف کلی، ارزیابی اثرات زیست‌محیطی به معنای مطالعه روشمند و تفصیلی اثرات ناشی از یک فعالیت عمرانی برنامه‌ریزی‌شده بر محیط‌زیست است

1 Environmental Impact Assessment (EIA)

که ثمره آن، آشنایی مجریان طرح و همچنین سیاست‌گذاران با پیامدهای ناشی از تصمیمات و برنامه‌های خود، پیش از اجرای آن‌ها می‌باشد (Jacobs, 2008:226). نتایج حاصل از این مطالعه، تدوین و انتشار سندی با نام گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی است که در اغلب موارد، پیش شرط اخذ مجوز طرح عمرانی از مقامات ذیصلاح دولتی خواهد بود. در ایران طبق مصوبه هیئت وزیران با عنوان «آیین‌نامه ارزیابی اثرات زیست محیطی طرح‌ها و پروژه‌های بزرگ تولیدی، خدماتی و عمرانی»، گزارش ارزیابی بدین نحو تعریف شده است:

«گزارش مطالعاتی که با هدف پیش‌بینی و شناسایی مجموعه آثار و پیامدهای زیست محیطی احتمالی یک طرح صورت می‌گیرد.» (هیئت وزیران، ۱۳۹۰:۱).

مفهوم ارزیابی اثرات زیست محیطی برای اولین بار در عرصه بین‌المللی، در نشست شورای «برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد»^۲ و در اواسط دهه ۷۰ میلادی مطرح گردید (UNEP, 1974:13). با گذر زمان و توسعه نظری این مفهوم، به مرور پای ارزیابی اثرات زیست محیطی به اسناد بین‌المللی و معاهدات متعددی مانند بیانیه ریو پیرامون محیط زیست و توسعه^۳، دستور کار ۲۱^۴، کنوانسیون تنوع زیستی^۵ و کنوانسیون چهارچوب تغییرات اقلیمی سازمان ملل متحد^۶ باز شد. در قدم بعد و به تأسی از فضای بین‌المللی، این مفهوم در قوانین و مقررات کشورهای مختلف نیز نهادینه شد.

سپس با رشد دغدغه‌های زیست محیطی در سطح بین‌المللی، گروه‌ها و کنشگران فعال در این عرصه به منظور تغییر و اصلاح قواعد حاکم بر نهادهای اقتصادی چندجانبه مانند سازمان تجارت جهانی و بانک جهانی تلاش‌هایی کردند (فرخنده‌نژاد، آرش‌پور و رئیسی، ۱۳۹۶: ۱۶۵). در همین راستا، ضابطه اجرایی^۷ اوّل «مؤسسه مالی بین‌المللی»^۸ با نام «ارزیابی و مدیریت

-
2. United Nations Environment Program (UNEP)
 3. Rio Declaration on Environment and Development
 4. Agenda 21
 5. Convention on Biological Diversity
 6. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)
 7. Performance Standard
 8. International Finance Corporation (IFC)

مخاطرات و اثرات زیست‌محیطی و اجتماعی»^۹ نیز اقدام به پیش‌بینی سازوکاری مشابه با ارزیابی اثرات زیست‌محیطی برای طرح‌های مصوب این مؤسسه کرده است. در توجیه علت پرداختن به قواعد حاکم بر مؤسسه مالی بین‌المللی باید بیان داشت که امروزه این مؤسسه به عنوان بزرگ‌ترین منبع تأمین مالی طرح‌های بخش خصوصی در کشورهای در حال توسعه شناخته می‌شود (موسوی، سالاری، ۱۴۰۴: ۵۳). از آنجایی که در اکثریت کشورهای در حال توسعه نظام قانونی توجه ویژه‌ای به توسعه پایدار نداشته و رعایت ملاحظات زیست‌محیطی در سایه لزوم اجرای طرح‌های عمرانی قرار می‌گیرد، این مؤسسه ضوابط اجرایی هشت‌گانه‌ای را به عنوان تکالیف متقاضی تأمین مالی مصوب کرده است. الزامات مندرج در این ضوابط اجرایی به مراتب سخت‌گیرانه‌تر از قوانین داخلی کشورهای میزبان طرح بوده و همین امر، ضامن حصول توسعه پایدار در روند اجرای طرح‌هایی می‌باشد که هزینه آن‌ها توسط مؤسسه مالی بین‌المللی تأمین شده است. لذا مفاد ضابطه اجرایی اول مؤسسه مالی بین‌المللی منبعی مطلوب جهت قضاوت در خصوص وضعیت فعلی سازوکار ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در ایران تلقی می‌شود.

از طرف دیگر، جمهوری خلق چین به عنوان یکی از بزرگ‌ترین کشورهای اثرگذار در عرصه مسائل زیست‌محیطی از قوانین و مقررات داخلی متعددی با هدف رعایت الزامات زیست‌محیطی بهره می‌برد. طی دهه‌های گذشته به دلیل بهره‌مندی کشور چین از صنایع سنگین و آلاینده، این کشور به بزرگ‌ترین منتشرکننده گازهای گلخانه‌ای در سطح جهان تبدیل شد. جهت رفع این چالش، سیاست‌هایی از قبیل گسترش الزامات مرتبط با ارزیابی اثرات زیست‌محیطی، به عنوان یک اولویت در صدر برنامه‌های ملی مرتبط با توسعه اقتصادی و اجتماعی در کشور چین قرار گرفت. ثمره این تغییر سیاست، بهبود چشمگیر شاخص‌های آلودگی هوا، آب و خاک، سهم ۱۷,۵ درصدی انرژی‌های غیرفسیلی در سبد انرژی این کشور و

مؤسسه مالی بین‌المللی در کنار بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه، انجمن توسعه بین‌المللی، آژانس چندجانبه تضمین سرمایه‌گذاری و مرکز بین‌المللی حل‌وفصل اختلافات سرمایه‌گذاری، یکی از نهادهای زیرمجموعه گروه بانک جهانی به حساب می‌آید.

9. Assessment and Management of Environmental and Social Risks and Impacts

تولید ۱,۲ تراوات برق از محل انرژی‌های تجدیدپذیر (معادل ۳۴,۴ درصد از مجموع ظرفیت تولید برق پاک جهان) تا پایان سال ۲۰۲۲ میلادی بوده است (Lican, 2023). نتیجتاً نظام قانونی جمهوری خلق چین نیز منبع مناسبی جهت بررسی و تطبیق قوانین و مقررات کشور در حوزه ارزیابی اثرات زیست‌محیطی تلقی می‌گردد.

در ایران علی‌رغم اینکه دهه‌ها از شناسایی ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در قوانین کشور می‌گذرد، همچنان این نهاد از اثرگذاری مفید و مؤثر برخوردار نیست به نحوی که می‌توان ادعا کرد کارکرد ارزیابی اثرات زیست‌محیطی تاکنون محدود به یک فرآیند تشریفاتی جهت اخذ مجوز طرح‌های عمرانی بوده است. مقاله پیش‌رو درصدد است تا از طریق مطالعه نظام حقوقی حاکم بر مؤسسه مالی بین‌المللی و جمهوری خلق چین، به برخی از خلأهای موجود در سازوکار ارزیابی اثرات زیست‌محیطی کشور ایران پرداخته و ضمن ارائه پیشنهادهایی به قانون‌گذار ایرانی، کارکرد عملی این نهاد را تقویت کند.

به همین منظور، ابتدائاً ضمن بررسی هم‌زمان قوانین و مقررات چین، مؤسسه مالی بین‌المللی و ایران به مقایسه مخاطبین ارزیابی اثرات زیست‌محیطی یعنی آن دسته از طرح‌هایی که مکلف به تنظیم گزارش ارزیابی هستند، پرداخته می‌شود. در قدم بعد، برخی از مهم‌ترین ابعاد و جزئیات نظام ارزیابی اثرات زیست‌محیطی از قبیل نحوه شناسایی و پاسخگویی به ابعاد منفی زیست‌محیطی، اثرات انباشتی،^{۱۰} افشاء اطلاعات، لزوم انجام گزارش پیگیرانه و ضمانت اجرای عدم انجام تکالیف فوق را از نظر گذرانده می‌شود. نهایتاً به ارائه پیشنهادهایی جهت بهبود و تقویت کارکرد ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در جمهوری اسلامی ایران پرداخته خواهد شد.

۲. دامنه شمول ارزیابی اثرات زیست‌محیطی

در خصوص قواعد حاکم بر مؤسسه مالی بین‌المللی، تمامی طرح‌هایی که واجد اثرات

10. Cumulative Impacts

زیست‌محیطی و یا اجتماعی باشند مطلقاً موظف به تبعیت از مفاد ضابطه اجرایی اول هستند. بر اساس این ضابطه اجرایی، «طرح» به معنای هرگونه فعالیت تجاری است که ابعاد و عناصر فیزیکی آن مستعد ایجاد مخاطرات زیست‌محیطی و یا اجتماعی است. همچنین طبق ضابطه اجرایی اول، صاحبان طرح مکلف به تنظیم و طراحی «نظام مدیریت زیست‌محیطی و اجتماعی»^{۱۱} می‌باشند. هدف از پیش‌بینی نظام مدیریت زیست‌محیطی و اجتماعی، شناسایی و ارزیابی مخاطرات زیست‌محیطی و اجتماعی طرح، جلوگیری از بروز مخاطرات^{۱۲}، کاهش آن‌ها^{۱۳} و در صورت عدم امکان، جبران خسارت^{۱۴} می‌باشد (IFC, 2012:6). چنانکه ملاحظه می‌شود در نظامات مؤسسه مالی بین‌المللی، طرح به شکل کاملاً موسع تعریف شده است. لذا به نظر می‌رسد متولیان تمامی فعالیت‌های عمرانی که خواستار تأمین مالی این مؤسسه هستند عملاً باید تکالیف مندرج در ضابطه اجرایی اول مؤسسه را بجا آورند.

در کشور چین، «قانون ارزیابی اثرات زیست‌محیطی جمهوری خلق چین»^{۱۵} در سال ۲۰۰۲ میلادی و با هدف اجرایی‌شدن مفهوم توسعه پایدار در کشور، جلوگیری از اثرگذاری نامطلوب طرح‌ها بر محیط‌زیست پس از اجرا و پیگیری توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی به شکل هم‌زمان، به تصویب کنگره ملی خلق این کشور رسید.^{۱۶} در این قانون جزئیات ناظر بر انواع گزارش‌های ارزیابی اثرات زیست‌محیطی، مفاد این گزارش‌ها و برنامه‌ها و طرح‌هایی که تکلیف به تنظیم گزارش فوق دارند، به تفکیک ذکر شده است. بر اساس ماده سوم از قانون

11. Environmental and Social Management System

12. Avoidance

13. Minimization

14. Compensation/Offset

15. Law of People's Republic of China on Environmental Impact Assessment

۱۶. البته ذکر این نکته خالی از لطف نیست که جمهوری خلق چین سال‌هاست در حال تدوین قانونی مفصل و جامع با نام «قانون

محیط‌زیست» می‌باشد. بر اساس ماده ۱۱۸۸ از پیش‌نویس این قانون، در صورت تصویب قانون محیط‌زیست، قوانینی از قبیل

قانون ارزیابی اثرات زیست‌محیطی و قانون حفاظت از محیط‌زیست منسوخ خواهند شد. جهت دسترسی به متن پیش‌نویس قانون

محیط‌زیست کشور چین، رک: [https://chinadialogue.us1.list-](https://chinadialogue.us1.list-manage.com/track/click?u=6585f82da0cf6d1feb1edfd55&id=8d8f16fd72&e=4ef14c9b04)

[manage.com/track/click?u=6585f82da0cf6d1feb1edfd55&id=8d8f16fd72&e=4ef14c9b04](https://chinadialogue.us1.list-manage.com/track/click?u=6585f82da0cf6d1feb1edfd55&id=8d8f16fd72&e=4ef14c9b04)

ارزیابی اثرات زیست محیطی جمهوری خلق چین، اجرای هر برنامه و یا هرگونه طرح عمرانی در قلمرو سرزمینی چین اعم از خشکی و دریا در حوزه‌هایی که قانون معین کرده است، نیازمند تدوین گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی می‌باشد. در خصوص حوزه‌هایی که فعالیت در آن‌ها مستلزم تهیه گزارش موصوف است، ماده هشتم این قانون اشعار می‌دارد که متولیان تمامی برنامه‌ها و طرح‌های مرتبط با صنایع کشاورزی، دام‌پروری، جنگلداری و آبخیزداری، ارتباطات، گردشگری، انرژی و توسعه منابع طبیعی باید طبق مقررات این قانون اقدام به تدوین گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی کنند.^{۱۷}

نکته مهم در قانون ارزیابی اثرات زیست محیطی چین، تفکیک میان برنامه‌ها و طرح‌های عمرانی است. با این توضیح که در اغلب موارد برنامه‌ها وسیع‌تر، بلندمدت، جامع‌تر و کلی‌تر از طرح‌های عمرانی هستند. در طرف مقابل، طرح یک فعالیت عمرانی مشخص بر اساس یک زمان‌بندی از پیش تعیین شده و با هدف رسیدن به تولیدات یا ارزش افزوده خاصی می‌باشد. بر اساس همین تفاوت ماهوی، در نظام حقوقی چین جزئیات گزارش‌های ارزیابی اثرات زیست محیطی برای برنامه‌ها و طرح‌ها متفاوت از یکدیگر است که در ادامه مورد بررسی قرار خواهد گرفت.^{۱۸}

برخلاف کشور چین و ضوابط مؤسسه مالی بین‌المللی، در نظام حقوقی ایران دامنه شمول ارزیابی اثرات زیست محیطی به نحو متفاوتی معین شده است. بر اساس آیین‌نامه شورای عالی حفاظت محیط زیست با نام «تعیین طرح‌ها و پروژه‌های مشمول انجام مطالعات ارزیابی زیست محیطی» مصوب سال ۱۳۹۰، سه عامل عنوان طرح، مقیاس آن و منطقه احداث، تعیین‌کننده لزوم انجام مطالعات ارزیابی زیست محیطی هستند. البته طبق این آیین‌نامه ممکن است هر طرح مشتمل بر پروژه‌های مختلفی باشد. به عنوان مثال، طرح‌های نیروگاهی خود به

۱۷. مشابه این مفهوم در ماده ۸۳ پیش‌نویس قانون محیط زیست نیز تکرار شده است.

۱۸. تفکیک میان تکالیف برنامه‌ها و طرح‌های عمرانی در پیش‌نویس قانون محیط زیست کشور چین نیز از طریق اختصاص دو بخش مجزا از فصل پنجم این قانون نمود یافته است.

شش زیرگروه مجزا مانند پروژه‌های گازی، سیکل ترکیبی، هسته‌ای، زمین‌گرمایی، بادی و خورشیدی و برق-آبی تقسیم می‌شود. همچنین مستند به ماده دوم از «آیین‌نامه ارزیابی اثرات زیست‌محیطی طرح‌ها و پروژه‌های بزرگ تولیدی، خدماتی و عمرانی» اصلاحی سال ۱۳۹۵، مجریان طرح‌هایی که مشمول ارزیابی اثرات زیست‌محیطی هستند موظفند در مرحله امکان‌سنجی و مکان‌یابی طرح خود، گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی را تهیه و جهت بررسی و تأیید به «کارگروه ملی ارزیابی اثرات زیست‌محیطی» تقدیم کنند.

۳. جزئیات گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی

به شکل کلی، گزارش‌های ارزیابی اثرات زیست‌محیطی مشتمل بر دو بخش عملیاتی عمده هستند:

(الف) شناسایی و ارزیابی اثرات منفی بر محیط‌زیست،

(ب) مدیریت در جهت اجتناب و کاهش اثرات منفی (رحیم‌زاده، خضرای، ۱۳۸۶: ۴۴).

هرکدام از بخش‌های فوق مشتمل بر جزئیات و تکالیف متنوعی است که در ادامه به بررسی آن‌ها از دریچه مقررات مؤسسه مالی بین‌المللی، قوانین کشور چین و نهایتاً قوانین کشور ایران می‌پردازیم.

۳-۱. شناسایی و پاسخگویی به ابعاد و اثرات منفی

طبق ضابطه اجرایی اول مؤسسه مالی بین‌المللی، هر «نظام مدیریت زیست‌محیطی و اجتماعی» مشتمل بر بخش‌های مختلفی از قبیل شناسایی مخاطرات و اثرات، برنامه‌های عملیاتی، واکنش به شرایط اضطراری و نظارت و بررسی می‌باشد (IFC, 2012:7). در بخش شناسایی مخاطرات و اثرات، تمامی ابعاد یک طرح از جمله اثرات قابل پیش‌بینی، اثرات غیرمستقیم و اثرات انباشتی باید مورد مطالعه دقیق و موردی قرار گیرد. سپس برنامه عملیاتی

زیست محیطی^{۱۹} تدوین می گردد تا به چالش های این بخش پاسخ دهد (IFC, 2012: 8-10). چنانکه پیش تر اشاره شد، در بخش برنامه های عملیاتی مجری طرح موظف است تمام اقداماتی را که منجر به بهبود عملکرد طرح، جلوگیری از بروز مخاطرات و یا کاهش آن ها می شود، توصیف کند. بر اساس ضوابط حاکم بر مؤسسه مالی بین المللی، صاحب طرح در وهله اول موظف است از طریق به کارگیری روش های فنی، از اثرگذاری منفی طرح بر منطقه جلوگیری کند. چنانچه این عمل میسر نباشد، کاهش عواقب و مخاطرات از طرق مختلفی مانند بازطراحی و اصلاح طرح به عنوان تکلیف سازنده مقرر شده است. نهایتاً و در فرض منتفی بودن امکان جلوگیری و کاهش اثرات منفی، جبران خسارت به شکل مقتضی صورت می پذیرد (IFC, 2012: GN.1, Para. 62). باید توجه داشت که وظایف سه گانه فوق به ترتیب اولویت و اهمیت دسته بندی شده اند. به این معنی که اگر در یک طرح امکان کاهش مخاطرات وجود داشته باشد، متولیان امر نمی توانند به صلاح دید خود اقدام به جبران خسارت کنند. همچنین در فرضی که جلوگیری از بروز خطرات امکان پذیر باشد، صرف کاهش آن ها مبتنی بر ضوابط مؤسسه مالی بین المللی نبوده و مورد تأیید این نهاد قرار نخواهد گرفت. در قدم سوم، مجری طرح موظف به طراحی سازوکاری جهت مدیریت شرایط اضطراری و واکنش به آن می باشد. این سازوکار باید تمامی نقاط مستعد بروز حادثه را شناسایی کرده و تجهیزات مقابله با وضعیت اضطراری را فراهم کند. باید توجه داشت که امروزه پیش بینی برنامه های واکنش به شرایط اضطراری در بسیاری از طرح های عمرانی که در آن احتمال وقوع رویدادها و حوادث ناگوار وجود دارد از جمله طرح های مرتبط با صنعت نفت و گاز، امری مسبوق به سابقه می باشد (زین الدین، شاهمرادی، ۱۳۹۴: ۲۲۶). نهایتاً در بخش نظارت و بررسی، اثربخشی تمام ابعاد نظام مدیریت زیست محیطی و تطبیق طرح با الزامات مؤسسه مالی بین المللی مورد پایش مستمر قرار می گیرد.

۱۹. برنامه عملیاتی زیست محیطی با توجه به ماهیت و اثرات هر طرح، رؤس مختلفی از قبیل تنوع زیستی، مدیریت منابع آبی، بازسازی زیست بوم و سایر موارد مشابه را در بر می گیرد.

در کشور چین چنان که پیش‌تر بیان شد، الزامات مرتبط با جزئیات گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در خصوص برنامه‌ها متفاوت از طرح‌های عمرانی است. قانون ارزیابی اثرات زیست‌محیطی این کشور در ارتباط با برنامه‌ها بیان می‌دارد که هر گزارش ارزیابی باید متشکل از موارد ذیل باشد:

۱. تحلیل، پیش‌بینی و ارزیابی آن دسته از اثرات زیست‌محیطی که پس از اجرای برنامه واقع می‌شود،

۲. اقدامات متقابل و پیشگیرانه در راستای کاهش اثرات نامطلوب برنامه، مذکور در بند اول،

۳. نتیجه‌گیری گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی (National People's Congress, 2002: Art. 10).^{۲۰}

اما در خصوص طرح‌های عمرانی، قانون فوق مقرر می‌دارد که نهاد دولتی ذیصلاح موظف است تمامی طرح‌ها را بر اساس شدت اثرات زیست‌محیطی به سه دسته قابل‌توجه^{۲۱}، ملایم^{۲۲} و خفیف^{۲۳} تقسیم کند. در خصوص طرح‌های واجد اثرگذاری قابل‌توجه، گزارش باید تمامی اثرات زیست‌محیطی را به شکل جامع احصاء و ارزیابی کند. چنانچه اثرات طرح در دسته‌بندی ملایم قرار گیرد، ارزیابی اثرات زیست‌محیطی به شکل ویژه صورت خواهد گرفت. نهایتاً نسبت به طرح‌های خفیف، الزامی جهت تدوین گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی وجود ندارد (National People's Congress, 2002: Art. 16). در نظام حقوقی چین جزئیات گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در ارتباط با طرح‌های عمرانی به مراتب بیشتر از برنامه‌هاست. در این راستا ماده ۱۷ از قانون ارزیابی اثرات زیست‌محیطی چین اشعار می‌دارد که گزارش‌های ارزیابی مرتبط با طرح‌ها باید علاوه بر سه بخش یادشده در خصوص برنامه، مشتمل بر بخش‌هایی از قبیل توصیف محیط‌زیست پیرامون طرح عمرانی، تحلیل اقتصادی سود و زیان

۲۰. جزئیات ناظر بر گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی برنامه‌ها، با ادبیاتی مشابه در ماده ۸۵ پیش‌نویس قانون محیط‌زیست چین تکرار شده است.

21. Significant

22. Gentle

23. Very Small

ناشی از عواقب زیست محیطی طرح و ارائه پیشنهاد در خصوص نحوه نظارت بر اجرای طرح عمرانی باشد.^{۲۴}

علاوه بر قانون ارزیابی اثرات زیست محیطی، «قانون حفاظت از محیط زیست جمهوری خلق چین»^{۲۵} نیز از دیگر منابع تعیین کننده در خصوص نظام ارزیابی اثرات زیست محیطی در این کشور می باشد. اصلاحیه قانون حفاظت از محیط زیست چین در آوریل سال ۲۰۱۴ میلادی به تصویب کنگره ملی خلق این کشور رسیده است.^{۲۶} یکی از مهم ترین تکالیف مذکور در این قانون، الزام به تهیه گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی برای تمام طرح های عمرانی است. چراکه این قانون صراحتاً مقرر می دارد تمامی طرح های عمرانی که به هر نحوی واجد اثرگذاری بر محیط زیست هستند، موظفند پیش از آغاز فرآیند ساخت نسبت به ارزیابی اثرات زیست محیطی اقدام کنند (National People's Congress, 2014: Art. 19). لذا به نظر می رسد قانون حفاظت از محیط زیست چین اقدام به نسخ جزئی قانون ارزیابی اثرات زیست محیطی در خصوص عدم الزام طرح های واجد اثرگذاری خفیف به تنظیم گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی کرده است. نکته مهم دیگر این است که دومین برنامه کنترل آلودگی هوای چین با نام «دفاع از آسمان آبی» ضمن اشاره صریح به صنایع پتروشیمی مقرر می کند که هرگونه گسترش، نوسازی و یا تأسیس واحدهای صنعتی در این حوزه نیز باید منطبق با الزامات گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی صورت بپذیرد (State Council, 2018: Art. 1. Para. 4). لذا می توان چنین تفسیر کرد که امروزه هیچ طرح توسعه ای در کشور چین یافت نمی شود که مرتبط با صنعت پتروشیمی بوده و در عین حال، بدون تنظیم گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی، به مرحله ساخت و بهره برداری برسد. همچنین در نظام حقوقی چین، لزوم

۲۴. ماده ۹۲ پیش نویس قانون محیط زیست چین نیز ضمن اشاره به مفاد گزارش ارزیابی طرح های عمرانی با ادبیاتی مشابه، جزئیات بیشتری را در قیاس با گزارش ارزیابی برنامه ها مقرر کرده است.

25. Environmental Protection Law of the People's Republic of China

۲۶. جهت دسترسی به متن قانون حفاظت از محیط زیست کشور چین، رک:

<https://greenaccess.law.osaka-u.ac.jp/wp-content/uploads/2019/03/Environmental-Protection-Law-of-the-Peoples-Republic-of-China-2014-Revision.pdf>

توجه به شرایط اضطراری و نحوه واکنش به آن از ناحیه صاحبان طرح نیز پیش‌بینی شده است (National People's Congress, 2014: Art. 47). ماده هفتم از قانون ارزیابی اثرات زیست‌محیطی کشور چین در یک تعریف کلی، مجموعه اموری را که جهت خنثی کردن اثرات و ابعاد منفی طرح بر محیط‌زیست مورد تصویب و اجرا قرار می‌گیرد، اقدامات متقابل^{۲۷} نام نهاده است.

در مجموعه مقررات مرتبط با ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در کشور ایران، گزارش ارزیابی به دو دسته «اجمالی» و «تفصیلی» تقسیم می‌شود. طبق تعریف ارائه‌شده در ماده اول از «آیین‌نامه ارزیابی اثرات زیست‌محیطی طرح‌ها و پروژه‌های بزرگ تولیدی، خدماتی و عمرانی» که در سال ۱۳۹۰ به تصویب هیئت‌وزیران رسیده است، گزارش ارزیابی اجمالی به منظور پیش‌بینی اثرات مهم و ماندگار طرح بر محیط زیست تدوین می‌گردد. حال آنکه گزارش ارزیابی تفصیلی، یک سند کمی و مدلل بوده که در آن جنبه‌ها و نکات مندرج در گزارش ارزیابی اجمالی به ویژه وضع موجود محیط‌زیست منطقه اجرای طرح، جنبه‌های زیست‌محیطی طرح، شعاع تأثیرگذاری آن‌ها و تمهیدات مربوط به طور دقیق تشریح و ارائه می‌شود. همچنین بر اساس ماده هفتم این آیین‌نامه، نظریه کارگروه ملی ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در سه قالب موافقت، موافقت مشروط و یا مخالفت به مجری طرح ابلاغ می‌شود. در فرض موافقت مشروط مجری طرح موظف است گزینه‌های اصلاحی و یا راهکارهای بهسازی مورد توجه کارگروه را مدنظر قرار دهد.

۲-۳. اثرات انباشتی

اثرات انباشتی به معنای عواقب تدریجی اجرای طرح بر محیط‌زیست می‌باشد که در وهله اول وجود نداشته است. بلکه این عواقب به تدریج و در نتیجه به هم پیوستن اثرات زیست‌محیطی طرح‌های مختلف در یک منطقه ایجاد می‌گردد (IFC, 2012: GN.1, Para. 39). به عبارت بهتر، به

27. Countermeasures

آن دسته از عواقب و اثرات زیست محیطی که به واسطه وقوع هم افزایی میان تمام طرح های عمرانی منطقه حاصل خواهد شد، اثرات انباشتی گفته می شود.

به عنوان مثال، فرض کنید قرار باشد یک مجتمع پالایشگاهی در منطقه ای تأسیس شود. در بادی امر ممکن است عده ای گمان کنند صرف اینکه میزان آلاینده های این مجتمع کمتر از آستانه خاصی باشد، تعهد زیست محیطی صاحب طرح مرتفع می گردد. اما سؤال اینجاست که اگر میزان آلاینده های همین مجتمع پالایشگاهی-هرچند اندک- با آلاینده های سایر طرح های توسعه ای آن منطقه جمع گردد و شرایط زیست محیطی منطقه را در سال های آتی به میزان غیر قابل قبولی متأثر کند، تکلیف مقامات امر در زمان صدور مجوز برای مجتمع پالایشگاهی چیست؟ پاسخ این است که اگر بررسی اثرات انباشتی طرح به عنوان یکی از تکالیف متقاضی ساخت پالایشگاه در نظام ارزیابی اثرات زیست محیطی کشور شناسایی شده باشد، مقامات صادرکننده مجوز می توانند با این استدلال که میزان آلاینده های طرح در وضعیت آینده منطقه اثرگذار است، از موافقت با طرح ارائه شده خودداری کنند.

یکی از نکات مهم نظام حاکم بر ارزیابی اثرات زیست محیطی در مؤسسه مالی بین المللی، توجه ویژه به اثرات انباشتی طرح است. به صراحت بند هشتم از ضابطه اجرایی اول مؤسسه مالی بین المللی، اثرات انباشتی ناشی از طرح های عمرانی، یکی از رؤس حاکم بر «نظام مدیریت زیست محیطی و اجتماعی» بوده و باید مورد بررسی و توجه ویژه صاحبان طرح و یا همان متقاضیان تأمین مالی قرار گیرد. اما در ارتباط با نظام حقوقی چین باید اظهار داشت که در حال حاضر قانون ارزیابی اثرات زیست محیطی این کشور فاقد مقرره ای مشخص در خصوص لزوم توجه به اثرات انباشتی برنامه ها و طرح های عمرانی است. با این حال، ماده ۴۴ قانون حفاظت از محیط زیست جمهوری خلق چین اشعار می دارد:

«در مناطقی که حجم انتشار آلاینده های کلیدی ... به میزانی بیش از اهداف تعیین شده از ناحیه دولت {مرکزی} باشد، سازمان دولتی ذیصلاح باید اقدام به تعلیق فرآیند تأیید اسناد ارزیابی اثرات زیست محیطی طرح هایی کند که منجر به افزایش حجم آلاینده های کلیدی در مناطق فوق می شود.»

با توجه به بحران آلودگی، اعم از آلودگی هوا و خاک در کشور چین، ماده فوق به شکل ضمنی درصدد توجه به اثرات انباشتی فعالیت‌های توسعه‌ای بر وضعیت محیط‌زیست بوده است. البته باید ذکر کرد که این ماده فاصله بسیاری با نحوه قانون‌گذاری مطلوب در ارتباط با اثرات انباشتی دارد. زیرا اساساً توجه به اثرات انباشتی را به عنوان یک تکلیف برای صاحبان طرح شناسایی نکرده است.

بی‌توجهی به اثرات انباشتی در مجموعه قوانین و مقررات کشور ایران در حوزه ارزیابی اثرات زیست‌محیطی نیز ملاحظه می‌شود. البته مستند به بند ۶,۶ از پیوست دوم آیین‌نامه «تعیین طرح‌ها و پروژه‌های مشمول انجام مطالعات ارزیابی زیست‌محیطی» مصوب شورای عالی حفاظت محیط‌زیست، مجری طرح موظف است یکی از سرفصل‌های گزارش ارزیابی «اجمالی» طرح خود را به معرفی سایر طرح‌های توسعه‌ای مصوب و یا در دست اجرا در محدوده جغرافیایی طرح خود اختصاص دهد. با این حال، ثمره این تکلیف و اثر آن بر سایر طرح‌های عملیاتی در هاله‌ای از ابهام باقی مانده است به نحوی که نمی‌توان قطعاً ادعا کرد که هدف شورای عالی حفاظت محیط‌زیست از درج این تکلیف، توجه ویژه به مقوله اثرات انباشتی است.

۳-۳. افشاء اطلاعات

افشاء اطلاعات از دیگر ارکان یک نظام ارزیابی اثرات زیست‌محیطی مطلوب شناخته می‌شود. هدف اصلی از افشاء اطلاعات مرتبط با گزارش‌های ارزیابی اثرات زیست‌محیطی، توسعه مشارکت همگانی و عمومی به ویژه از ناحیه افرادی است که بیش از همگان در معرض عواقب زیست‌محیطی طرح یا برنامه عمرانی قرار می‌گیرند. این امر به شکل مستقیم به بهبود کیفیت و مقبولیت گزارش‌های ارزیابی کمک کرده، شناسایی پیامدهای مهم طرح را تسهیل کرده و منتهی به پشتیبانی و پذیرش بهتر طرح از ناحیه عموم می‌شود (اجاق، وکیل، ۱۳۹۲: ۲۳). در این راستا مؤسسه مالی بین‌المللی مقرر می‌دارد که گزارش‌های مرتبط با ارزیابی اثرات زیست‌محیطی، نحوه اثرگذاری بر منطقه عملیاتی و اقدامات پیش‌بینی‌شده توسط صاحب طرح

جهت جلوگیری از بروز مخاطرات، کاهش آن‌ها و یا جبران خسارت باید در اختیار ذینفعان^{۲۸} قرار گیرد (IFC, 2012: GN.1, Para. 57). ذینفع به معنای هر شخص، گروه و یا اجتماعی است که خارج از هسته عملیاتی طرح قرار داشته اما در عین حال، اجرای طرح بر حیات وی به اثرگذار خواهد بود (IFC, 2012: GN.1, Para. 95). در مجموعه قواعد و مقررات مؤسسه مالی بین‌المللی، نحوه افشاء اطلاعات با توجه به ماهیت هر طرح و اثرات منفی آن بر محیط‌زیست و حیات ذینفعان متفاوت بوده و طیف وسیعی از قبیل اجرای «روند مشورتی»^{۲۹} تا «مشورت و مشارکت آگاهانه»^{۳۰} را در بر می‌گیرد.

نظام قانونی کشور چین نیز به مقوله افشاء اطلاعات در فرایند ارزیابی اثرات زیست محیطی توجه ویژه‌ای مبذول داشته است. مواد ۱۱ و ۲۱ از قانون ارزیابی اثرات زیست محیطی کشور چین مشخصاً اشعار داشته است که چنانچه هر برنامه و یا طرح عمرانی واجد اثرات قابل توجه بر محیط‌زیست باشد، صاحب طرح موظف است پیش از تسلیم گزارش ارزیابی به مقام دولتی، نظرات عموم مردم را از طریق برگزاری جلسات و یا هر روش مطلوب دیگری اخذ کند.^{۳۱} علاوه بر این در خصوص طرح‌های عمرانی، صاحب طرح موظف است در گزارش ارزیابی خود به شکل مستند اقدام به تأیید و یا رد ملاحظات مردمی کند. سپس اگر نهاد ذیصلاح دولتی بنا به صلاحدید خود تشخیص دهد که نظرات عموم به شکل کامل مورد توجه و بررسی صاحب طرح قرار نگرفته است، می‌تواند مستند به ماده ۵۶ قانون حفاظت از محیط‌زیست این کشور، دستور تکرار فرآیند فوق را صادر کند. مضافاً بر اساس همین ماده، نهاد دولتی موظف به افشای متن کامل گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی هر طرح و اسناد مرتبط با آن به استثنای ابعاد امنیتی و اسرار تجاری طرح- می‌باشد.

در ارتباط با نظام ارزیابی اثرات زیست محیطی کشور ایران باید توجه داشت که مبحث

28. Stakeholder

29. Consultation Process

30. Informed Consultation and Participation (ICP)

۳۱. الزام به افشای گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی در ماده ۸۶ و ۹۷ از پیش نویس قانون محیط‌زیست کشور چین نیز مقرر شده است.

افشاء اطلاعات و متعاقباً بررسی نظرات عمومی در قوانین و مقررات به هیچ عنوان لحاظ نشده است. بلکه نهایتاً ممکن است نظرخواهی از عموم تنها به عنوان یک منبع اطلاعاتی-و نه تکلیف- برای مجری طرح جهت تنظیم گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی به کار رود (ابراهیمی، آقاسیدجعفرکشفی، ۱۳۹۵: ۱۴).

۳-۴. گزارش پیگیرانه

نکته مهم دیگری که در خصوص طرح‌های توسعه‌ای حائز اهمیت می‌باشد، الزام به اجرای ارزیابی اثرات زیست‌محیطی پیگیرانه^{۳۲} است. مشابه همین مفهوم در نظامات مؤسسه مالی بین‌المللی نمود یافته است. چراکه مؤسسه یکی از تکالیف صاحبان طرح را نظارت پس از اجرای طرح و انجام اقدامات پیشگیرانه یا اصلاحی جهت اطمینان از اثربخشی نظام مدیریت زیست‌محیطی عنوان می‌کند (IFC, 2012: GN.1, Para. 86). ثمره این تکلیف، ایجاد تغییر، اصلاح و یا به‌روزرسانی در برنامه‌های عملیاتی زیست‌محیطی با توجه به شرایط حادث شده پس از اجرای طرح می‌باشد که از این حیث، کارکردی دقیقاً مشابه با گزارش پیگیرانه دارد. در نظام حقوقی کشور چین نیز مستند به ماده ۲۷ قانون ارزیابی اثرات زیست‌محیطی این کشور، در دو فرض صاحبان طرح مکلف به انجام ارزیابی اثرات زیست‌محیطی پیگیرانه هستند:

۱. چنانچه در فرآیند ساخت یا بهره‌برداری، هرگونه واقعه یا شرایطی در تضاد با مفاد گزارش ارزیابی ابتدایی که به تأیید رسیده است، رخ دهد،
۲. چنانچه به دستور مرجع تأییدکننده گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی، اجرای گزارش پیگیرانه لازم باشد.

به شکل عملی و بر اساس رویه موجود در کشور چین، برخی از صنایع به دلیل اهمیت و اثرگذاری قابل‌توجه بر محیط‌زیست، همواره تحت شمول تکلیف گزارش پیگیرانه ارزیابی اثرات

32. Follow-Up EIA

زیست محیطی قرار می گیرند. طرح های مرتبط با صنایع پتروشیمی، شیمیایی، نیروگاه های برق-آبی، معادن، حمل و نقل ریلی و هوایی، فلزکاری و نهایتاً تمامی طرح هایی که در نقاط حساس زیست محیطی احداث شده اند، در این دسته جای داشته و موظف به انجام گزارش پیگیرانه هستند (Chang et.al, 2018:9).^{۳۳} بررسی و تحلیل تغییرات رخ داده در منطقه احداث طرح از حیث آلودگی و اثرات سوء زیست محیطی، ارزیابی اثرگذاری اقدامات صاحب طرح در کاهش آلودگی و دفع خطرات، تطبیق وضعیت زیست محیطی منطقه طبق پیش بینی صاحب طرح در گزارش ابتدایی ارزیابی اثرات زیست محیطی با آنچه در عمل به وقوع پیوسته، انجام اصلاحات و بهبودهای مورد نیاز در خصوص حفاظت از محیط زیست و نهایتاً اطمینان از نصب و فعالیت مستمر تأسیسات مرتبط با حفاظت از محیط زیست و نظارت بر آن، مهم ترین تکالیف صاحب طرح در تدوین گزارش پیگیرانه ارزیابی اثرات زیست محیطی هستند (Wu and Chang, 2020:53). مضافاً در ماده ۲۸ قانون ارزیابی اثرات زیست محیطی چین، به مقامات دولتی مجوز انجام بازرسی در راستای کشف اثرات نامطلوب زیست محیطی طرح پس از اجرای آن و همچنین شناسایی علل بروز اثرات مذکور و اشخاص مسئول در این زمینه، با هدف اثرگذاری بیشتر گزارش ها اعطاء شده است.

در نظام ارزیابی اثرات زیست محیطی کشور ایران مقرره ای که صراحتاً به مفهوم ارزیابی اثرات به نحو پیگیرانه بپردازد، یافت نمی شود. با این حال، ماده چهارم «آیین نامه ارزیابی اثرات زیست محیطی طرح ها و پروژه های بزرگ تولیدی، خدماتی و عمرانی» اشعار می دارد:

«گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی باید شامل هر دو دوره ساخت و بهره برداری طرح باشد و مسئولیت اجرا و زمان هر اقدام به منظور رفع یا کاهش آثار سوء زیست محیطی مشخص گردد.»

۳۳. الزام به اجرای گزارش پیگیرانه در ماده ۹۰ پیش نویس قانون محیط زیست کشور چین نیز مقرر شده است.

۳-۵. ضمانت اجرا

در ارتباط با ضمانت اجرای عدم انجام وظایف ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در مؤسسه مالی بین‌المللی، با توجه به ماهیت خصوصی این نهاد و وظیفه آن که حمایت از طرح‌های بخش خصوصی در کشورهای در حال توسعه می‌باشد، طبیعتاً مؤثرترین سازوکار پیش از آغاز فرآیند عمرانی طرح، عدم تأمین مالی آن است. در همین راستا، مؤسسه مالی بین‌المللی در خصوص آن دسته از طرح‌های عمرانی که تحت شمول ضابطه اجرایی اول قرار گرفته‌اند صراحتاً مقرر می‌دارد که تنظیم و طراحی «نظام مدیریت زیست‌محیطی و اجتماعی» مقدم بر هرگونه تأمین مالی خواهد بود. علاوه بر این چنانچه پس از بهره‌برداری، صاحب طرح از هر کدام از تکالیف و تعهدات خود تخطی نماید، تمامی اشخاصی که در روند اجرای طرح از حیث زیست‌محیطی متأثر شده‌اند، از حق شکایت نزد «بازرس ناظر/مشاور»^{۳۴} بهره‌مند می‌شوند. این نهاد مستقل با هدف تطبیق طرح‌ها با ضوابط اجرایی و تعهدات صاحب طرح، به تفحص پرداخته و از طریق انتشار گزارشی، تأثیرات زیست‌محیطی طرح، موارد عدم اجرای صحیح ضوابط اجرایی مؤسسه و پیشنهادهایی جهت چگونگی متوقف کردن زیان‌های طرح را به مؤسسه و صاحب طرح ابلاغ می‌کند. در قدم بعد، مؤسسه مالی بین‌المللی موظف است ظرف ۵۰ روز نسبت به تدوین برنامه‌ای در خصوص چگونگی توقف آثار سوء زیست‌محیطی اقدام کند (موسوی و سالاری، ۱۴۰۴: ۶۸).

مجموعه قوانین جمهوری خلق چین نیز ضمانت اجرای نسبتاً سنگینی جهت پیاده‌سازی صحیح ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در طرح‌های توسعه‌ای پیش‌بینی کرده‌اند. به صراحت ماده ۱۹ قانون حفاظت از محیط‌زیست این کشور، فرآیند توسعه، ساخت و یا بهره‌برداری از برنامه‌ها و طرح‌هایی که فاقد گزارش فوق بوده و یا در تدوین آن الزامات قانونی رعایت نشده باشد، متوقف باقی خواهد ماند.^{۳۵} علاوه بر توقف برنامه و طرح، بر اساس قانون ارزیابی اثرات

34. Compliance/Advisor Ombudsman

۳۵. توقف اجرا به واسطه فقدان گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی و یا عدم رعایت الزامات قانونی در ماده ۱۰۳ پیش‌نویس قانون محیط‌زیست کشور چین نیز پیش‌بینی شده است.

زیست محیطی کشور چین، آن دسته از مجریانی که بدون صدور تأییدیه از مقامات ذیصلاح در خصوص صحت گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی اقدام به آغاز فعالیت عمرانی کنند، به جزای نقدی تا ۲۰۰ هزار یوآن محکوم خواهند شد (National People's Congress, 2002: Art. 31). همچنین مستند به ماده ۳۳ همین قانون، آن دسته از مؤسسات و شرکت های ارائه کننده خدمات تنظیم گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی که برخلاف حقایق طرح و به شکل مزورانه اقدام به انجام وظایف خود کنند، به جزای نقدی معادل سه برابر حق الزحمه دریافتی و محرومیت از ارائه خدمات در حوزه ارزیابی اثرات زیست محیطی محکوم می شوند. در خصوص ضمانت اجرای حقوقی نیز چنانچه گزارش ارزیابی یک طرح توسط مؤسسات ارائه کننده خدمات تنظیم گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی بر اساس اطلاعات نادرست تنظیم شده و طرح عمرانی پس از بهره برداری باعث بروز آلودگی های زیست محیطی گردد، صاحب طرح و مؤسسه موصوف به نحو تضامنی مسئول جبران خسارات خواهند بود (National People's Congress, 2014: Art. 65).

در ایران ضمانت اجرای ناشی از عدم رعایت الزامات ارزیابی اثرات زیست محیطی در «آیین نامه ارزیابی اثرات زیست محیطی طرح ها و پروژه های بزرگ تولیدی، خدماتی و عمرانی» معین شده است. مستند به ماده هشتم این آیین نامه در صورت عدم رعایت مفاد گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی، ابتدائاً دو اخطاریه از ناحیه سازمان حفاظت محیط زیست خطاب به مجری طرح با مهلت ۲۰ روز صادر می گردد. در وهله دوم و در فرض عدم توجه مجری طرح به مفاد اخطاریه، سازوکار کیفری از جمله ماده ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی (کتاب تعزیرات) پیش بینی شده است.

۴. پیشنهادهایی جهت بهبود نظام حقوقی ایران

تدوین یک نظام ارزیابی اثرات زیست محیطی به نحو مطلوب و مؤثر نیازمند قوانین و سیاست های صریح و قدرتمند، نهادهای قانونی و پایدار و رویه هایی است که متولیان تجاری

و اقتصادی را به سمت رفتارهایی سوق دهد که آسیب کمتری به محیط‌زیست وارد آورد (World Bank, 1992:3). به عقیده نگارندگان، سازوکار ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در ایران نیاز به اعمال تغییرات و به‌روزرسانی دارد تا بتواند نقش کلیدی خود را در حرکت کشور به سوی توسعه پایدار ایفاء کند. پیگیری این هدف از طریق توجه ویژه به رهیافت‌ها و آموزه‌های موجود در قوانین جمهوری خلق چین و مقررات مؤسسه مالی بین‌المللی میسر خواهد شد که در ادامه به برخی از مصادیق آن می‌پردازیم.

۴-۱. تدوین قانون خاص

در ایران ریشه انجام ارزیابی اثرات زیست‌محیطی در خلال فعالیتهای اقتصادی به قانون برنامه پنج‌ساله دوم توسعه کشور باز می‌گردد. جزء اول از بند الف از تبصره ۸۶ این قانون صراحتاً تمامی طرح‌های بزرگ تولیدی و خدماتی را پیش از اجرا و در مرحله مطالعات امکان‌سنجی، تحت شمول ارزیابی زیست‌محیطی قرار داد. در ماده ۱۰۵ از قانون برنامه سوم توسعه نیز مفاد برنامه دوم توسعه با ادبیاتی نسبتاً مشابه تکرار گردید. ماده ۷۱ از قانون برنامه چهارم توسعه هم به تنفیذ ماده ۱۰۵ قانون برنامه سوم پرداخت. در بند الف از ماده ۱۹۲ قانون برنامه پنجم توسعه نیز همان ادبیات گذشته تکرار شد. البته با این تفاوت که علاوه بر طرح‌های تولیدی و خدماتی، طرح‌های عمرانی نیز مکلف به انجام ارزیابی اثرات زیست‌محیطی گشتند. بند الف از ماده ۳۸ قانون برنامه ششم توسعه کشور هم صراحتاً به مقوله ارزیابی اثرات زیست‌محیطی اشاره داشته است. علاوه بر قوانین بالادستی، مهم‌ترین مقررات مرتبط در این حوزه نیز دو آیین‌نامه «تعیین طرح‌ها و پروژه‌های مشمول انجام مطالعات ارزیابی زیست‌محیطی» و «ارزیابی اثرات زیست‌محیطی طرح‌ها و پروژه‌های بزرگ تولیدی، خدماتی و عمرانی» هستند که به ترتیب به تصویب شورای عالی حفاظت محیط‌زیست و هیئت‌وزیران رسیده‌اند.

به نظر می‌رسد علی‌رغم سابقه قانون‌گذاری طولانی و تعدد قوانین و مقررات در خصوص ارزیابی اثرات زیست‌محیطی، نتایج عملی حاصل از این نظام قانونی به نحو شایسته در ایران

نمود پیدا نکرده است (صالحی، فیروزجائیان و غلامرضا زاده، ۱۳۹۳: ۱۰۳). وضعیت بین المللی ایران در شاخص هایی از قبیل عملکرد زیست محیطی و جامعه پایدار نیز دلالت بر صحت این استدلال دارد (نیکبخت، الهی منش و محسنی، ۱۴۰۱: ۷۹۸). به عقیده نگارندگان یکی از راه حل های رفع این چالش، بهره گیری از تجارب نظام حقوقی کشور چین از طریق تدوین یک قانون خاص با محوریت ارزیابی اثرات زیست محیطی است که در آن تمامی جزئیات مرتبط با این تکلیف به شکل دقیق نمود یابد. درج تکالیف و وظایف صاحبان طرح در قالب یک قانون خاص - نه آیین نامه - علاوه بر اینکه جدیت سیاست گذاران ایرانی را نشان می دهد، می تواند از طریق تعیین سازوکارهای تخصصی روند رسیدن به توسعه پایدار در کشور را تقویت کند.

۲-۴. تقویت ضمانت اجرا

در ایران عدم رعایت مفاد گزارش های ارزیابی اثرات زیست محیطی واجد وصف کیفری بوده و مجازات حبس تعزیری را در پی دارد. هرچند این ضمانت اجرا در وهله اول مطلوب قلمداد می شود اما به هیچ وجه کافی نیست. مجازاتی از قبیل جزای نقدی به میزانی بیش از چند برابر خسارات حاصله بر محیط زیست می تواند به عنوان مکمل مجازات حبس مدنظر قانون گذار قرار گیرد. علاوه بر وجه کیفری، در عرصه دعاوی حقوقی مرتبط با گزارش های ارزیابی اثرات زیست محیطی نیز می توان از ابزارهایی مانند مسئولیت تضامنی (مشابه کشور چین)، رسیدگی به نحو خارج از نوبت و بدون تبعیت از تشریفات آیین دادرسی مدنی و تعیین شعب تخصصی در قوه قضاییه جهت رسیدگی به دعاوی فوق بهره جست.

دیگر نکته مهم این است که به صراحت تبصره سوم از ماده دوم «آیین نامه ارزیابی اثرات زیست محیطی طرح ها و پروژه های بزرگ تولیدی، خدماتی و عمرانی» که در سال ۱۳۹۵ اصلاح شده است، تهیه گزارش ارزیابی اثرات زیست محیطی صرفاً توسط مشاورین حقیقی و حقوقی که صلاحیت آنها به تصویب مراجع قانونی رسیده باشد، مجاز است. به تأسی از قانون کشور چین، تعیین ضمانت اجرای مشخص در فرضی که مشاورین با استفاده از اطلاعات نادرست اقدام به تنظیم و ارائه گزارش می کنند، مطلوب قلمداد می شود. این ضمانت اجرا

می‌تواند طیف وسیعی از قبیل ابطال پروانه ارائه خدمات، جزای نقدی و حتی حبس تعزیری (در فرضی که مشاور، شخص حقیقی باشد) را در برگیرد.

۳-۴. الزام به ارزیابی اثرات انباشتی و افشای اطلاعات

لزوم توجه به اثرات انباشتی زیست‌محیطی در ایران به ویژه در شهرهای صنعتی بسیار احساس می‌شود. به عنوان مثال تا سال ۱۳۹۹ خورشیدی، ۱۳ مجتمع پتروشیمی در شهر عسلویه مشغول به فعالیت بوده‌اند. هرچند خروجی هرکدام از این واحدها به شکل جداگانه در حد مجاز آلاینده‌ی مندرج در قانون هوای پاک قرار داشته است، تجمع این تعداد مجتمع پتروشیمی در کنار یکدیگر منتهی به افزایش آلاینده «بنزن» به میزانی بیش از حد استاندارد شده است. مثالی دیگری در همین راستا، وضعیت شهرستان شازند در استان اراک است که از افزایش گاز «مونوکسید کربن» و «ذرات معلق» رنج می‌برد حال آنکه واحدهای پالایشگاهی، پتروشیمی و نیروگاهی این شهرستان نیز فی‌نفسه دارای آلاینده‌ی بیش از حد مجاز نیستند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹: ۲۵-۲۶). مثال‌های فوق به‌روشنی ضرورت توجه قانون‌گذار ایرانی به اثرات انباشتی طرح‌ها در خلال ارزیابی زیست‌محیطی را اثبات می‌کند.

از طرف دیگر چنانکه پیش‌تر اشاره شد، در قوانین و مقررات ایران اثری از تکلیف به افشای اطلاعات طرح‌ها به ویژه گزارش‌های ارزیابی اثرات زیست‌محیطی یافت نمی‌شود. حال آنکه در نظام حقوقی کشور چین، افشای اطلاعات گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی، به عنوان یک تکلیف مشخص و دارای ضمانت اجرا به رسمیت شناخته شده است. جهت رفع این نقیصه می‌توان ضمن پیش‌بینی سامانه‌ای برخط، آن دسته از صاحبان طرح را که طبق آیین‌نامه شورای عالی حفاظت محیط‌زیست مکلف به تنظیم گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی هستند، ملزم به افشای اسناد زیست‌محیطی طرح کرد. همچنین می‌توان ضمن تطبیق محل اقامت عموم مردم با محل احداث طرح، آن دسته از افرادی را که تا شعاع مشخصی از طرح سکونت دارند به عنوان ذینفع تلقی کرد و در سامانه موصوف امکان انتقاد و

ارائه پیشنهاد در خصوص طرح را برای آنان فراهم ساخت. همچنین می‌توان مشابه با الزامات مؤسسه مالی بین‌المللی و کشور چین، صاحبان طرح را مکلف به پاسخگویی به نظرات و پیشنهادهای عموم کرد تا از این طریق، بخشی از دغدغه‌های زیست محیطی افراد متأثر از طرح نیز مرتفع گردد.

۵. نتیجه‌گیری

امروزه ارزیابی اثرات زیست محیطی مهم‌ترین و کارآمدترین ابزار جهت رسیدن به توسعه پایدار است. لذا می‌توان ادعا کرد که به میزانی که چهارچوب حقوقی ارزیابی اثرات زیست محیطی در یک کشور صریح‌تر، پیچیده‌تر و با جزئیات بیشتر باشد، روند حصول توسعه پایدار در کشور فوق، سرعت بیشتری خواهد گرفت. علی‌رغم شناسایی ارزیابی اثرات زیست محیطی در نظام حقوقی ایران ظرف چهار دهه گذشته، این نهاد همچنان از اوج دوران بلوغ و کارآمدی خود فاصله بسیار دارد. توجه به قوانین و مقررات سایر کشورها و مؤسسات بین‌المللی می‌تواند در تدوین و اصلاح نظام ارزیابی اثرات زیست محیطی ایران کمک شایانی کند. در این میان، جمهوری خلق چین به عنوان یکی از صنعتی‌ترین کشورهای جهان و مؤسسه مالی بین‌المللی به عنوان بزرگ‌ترین منبع تأمین مالی طرح‌های کشورهای در حال توسعه مورد توجه این مقاله قرار گرفته است.

با مطالعه دو نظام یادشده در می‌یابیم که آنچه منتهی به وضعیت فعلی ارزیابی اثرات زیست محیطی در نظام حقوقی کشور ایران شده است، فقدان قانونی خاص و جامع در این حوزه، عدم توجه به جزئیات گزارش‌های ارزیابی اثرات زیست محیطی و ناکارآمدی در تعیین ضمانت اجرای مؤثر و بازدارنده می‌باشد. به عقیده نگارندگان، تکالیف صاحبان طرح‌های عمرانی مندرج در پیوست دوم از آیین‌نامه «تعیین طرح‌ها و پروژه‌های مشمول انجام مطالعات ارزیابی زیست محیطی» صرفاً در حد کلیات است؛ به عبارت دیگر، این پیوست از پرداختن به جزئیاتی که منجر به ایجاد اثرات عملی و کاربردی برای گزارش‌های ارزیابی اثرات زیست محیطی می‌شود، بازمانده است. افشای اطلاعات، لزوم تنظیم گزارش‌های پیگیرانه و

توجه به اثرات انباشتی طرح، مجموعه جزئیات و اموری هستند که در قوانین و مقررات کشور چین و مؤسسه مالی بین‌المللی وجود داشته اماً خلأ وجود آن‌ها در نظام حقوقی ایران احساس می‌شود. همچنین به نظر می‌رسد صرف تعیین مجازات کیفری از نوع حبس، ضمانت اجرای مکفی و مناسبی تلقی نمی‌شود. مضافاً به دلیل حساسیت ایراد خسارات بر محیط‌زیست، اکتفا به قواعد حقوقی عام کشور شایسته نبوده و ضرورت دارد که قانون‌گذار ایرانی التفات ویژه‌ای به مباحثی از قبیل نحوه توزیع مسئولیت حقوقی و رسیدگی فوری و تخصصی به دعاوی حاصل از نقض مفاد گزارش‌های ارزیابی اثرات زیست‌محیطی داشته باشد.

۶. فهرست منابع

۱-۶. منابع فارسی

الف) مقالات

۱. ابراهیمی، سید نصرالله؛ مونا آقاسیدجعفرکشفی (۱۳۹۵). «شناسایی و ارزیابی پیامدهای زیست‌محیطی، اجتماعی، ایمنی، امنیتی و بهداشتی (ESHIA) پروژه‌های بالادستی صنعت نفت و گاز»، *مطالعات حقوق تطبیقی*، دوره ۷، شماره ۱، صص. ۲۲-۱.
۲. اجاق، زهرا؛ حمید وکیل (۱۳۹۲). «ارزیابی اثرات زیست‌محیطی: دستیابی به توسعه پایدار از راه افزایش سواد مدنی»، *ترویج علم*، شماره ۴، صص. ۲۵-۱۹.
۳. رحیم‌زاده، پریناز؛ فرامرز خضرای (۱۳۸۶). «اثرات زیست‌محیطی صنایع پالایش نفت: شناسایی و روش‌های تقلیل اثرات»، *اقتصاد/انرژی*، شماره ۹۲، صص. ۴۸-۴۴.
۴. زین‌الدین، سیدمصطفی؛ عصمت شاهمرادی (۱۳۹۴). «بررسی تطبیقی ملاحظات زیست‌محیطی در قراردادهای بین‌المللی نفت»، *مطالعات حقوق/انرژی*، دوره ۱، شماره ۲، صص. ۲۳۵-۲۱۷.
۵. صالحی، صادق؛ علی اصغر فیروزجائیان و فاطمه غلامرضا زاده (۱۳۹۳). «تحلیل گفتمان زیست‌محیطی برنامه‌های توسعه اقتصادی- اجتماعی جمهوری اسلامی ایران»، *برنامه‌ریزی رفاه و توسعه/اجتماعی*، دوره ۵، شماره ۲۱، صص. ۱۱۰-۷۱.

۶. فرخنده نژاد، سماء؛ علیرضا آرش پور و لیلا رئیسی (۱۳۹۶). «تأثیرات جهانی شدن بر مقوله حمایت از حقوق محیط زیست»، پژوهش های حقوق تطبیقی، دوره ۲۱، شماره ۳، صص ۱۵۵-۱۸۴.

۷. موسوی، سید فضل الله؛ محمد رضا سالاری (۱۴۰۴). «حمایت از بومیان در طرح های توسعه ای توسط مؤسسه مالی بین المللی با نگاه ویژه به نظام حقوقی ایران»، مطالعات حقوق عمومی، دوره ۵۵، شماره ۱، صص. ۷۶-۵۱.

۸. نساری، الناز؛ زمانی، قاسم (۱۳۹۷). «سلب مالکیت زیست محیطی در رویه دآوری سرمایه گذاری خارجی»، پژوهش های حقوق تطبیقی، دوره ۲۲، شماره ۳، صص. ۱۳۶-۱۰۵.

۹. نیکبخت، مهدی؛ محمد حسن الهی منش و علی محسنی (۱۴۰۱). «نگاهی به سیاست گذاری زیست محیطی جمهوری اسلامی ایران»، ماهنامه جامعه شناسی سیاسی ایران، دوره ۵، شماره ۱۲، صص. ۷۹۲-۸۰۴.

ب) قوانین و مقررات

۱۰. شورای عالی حفاظت محیط زیست (۱۳۹۰). تعیین طرح ها و پروژه های مشمول انجام مطالعات ارزیابی زیست محیطی.

۱۱. مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۳). قانون برنامه پنج ساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.

۱۲. مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۹). قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.

۱۳. مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۳). قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.

۱۴. مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۹). قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴ - ۱۳۹۰).

۱۵. مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۶). قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و

فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶).

۱۶. هیئت‌وزیران (۱۳۹۰). آیین‌نامه ارزیابی اثرات زیست‌محیطی طرح‌ها و پروژه‌های بزرگ تولیدی، خدماتی و عمرانی.

پ) گزارش

۱۷. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۹). خلاء قانونی ارزیابی اثرات زیست‌محیطی با تاکید بر ارزیابی اثرات تجمعی. صص. ۱-۲۸.

۲-۶. منابع انگلیسی

A) Books

1. World Bank (1992). *World Development Report 1992: Development and the Environment*, New York, Oxford University Press. URL: <https://hdl.handle.net/10986/5975>
2. Wu, Jing; Chang, I-Shin (2020). *Environmental Management in China Policies and Institutions*, Singapore, Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-15-4894-9>

B) Articles

3. Chang, I-Shin; Wang, Wenqi; Wu, Jing; Sun, Yuhong; Hu, Rong (2018). "Environmental Impact Assessment Follow-Up for Projects in China: Institution and Practice", *Environmental Impact Assessment Review*, Vol. 73, pp. 7-19. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2018.06.005>
4. Jacobs, Jack (2008). "A New Look at Environmental Impact Assessments: Using Customary Law to Prevent Domestic and Transboundary Environmental Damage", in: Faure, Michael; Ying, Song (2008). *China and International Environmental Liability*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, pp. 225-252. DOI: <http://dx.doi.org/10.4337/9781848445000.00016>
5. Lican, Liu (2023). "China States Position on COP 28", Available at: <https://dialogue.earth/en/digest/china-states-position-on-cop28/> (Last Visited:

June 11. 2025)

6. Nesari, E.; Zamani. S. G. (2018). "Environmental Expropriation in Foreign Investment Arbitration Practice", *Comparative Law Researches*, 22(3), 105-136. DOR: <http://dorl.net/dor/20.1001.1.22516751.1397.22.3.4.2>

C) Laws and Regulations

7. International Finance Corporation (2012). IFC Performance Standards on Environmental and Social Sustainability.
8. International Finance Corporation (2012). International Finance Corporation's Guidance Notes: Performance Standards on Environmental and Social Sustainability.
9. National People's Congress (2002). Law of People's Republic of China on Environmental Impact Assessment.
10. National People's Congress (2014). Environmental Protection Law of the People's Republic of China.
11. State Council (2018). Defending the Blue Sky.
12. United Nations Environment Program (1974). Report of the Governing Council on the Work of Its Second Session.

In Persian:

A) Articles

13. Ebrahimi, S. N.; Agha Seyed Jafar Kashfi, M. (2016). "Environmental, Social, Safety, Security and Health Impacts Assessment (ESHIA) for Upstream Oil and Gas Projects", *Comparative Law Review*, 7(1), 1-22. DOI: 10.22059/jcl.2016.58597
14. FarkhondehNezhad, S.; Arashpour, A.; Raesie L. (2017). "Globalization Effects on the Issue of Environmental Law Protection", *Comparative Law Researches*, 21(3), 155-184. DOR: <http://dorl.net/dor/20.1001.1.22516751.1396.21.3.6.7>
15. Mousavi, S. F.; Salari, M. (2025). "Protecting Indigenous Peoples in Development Projects by the International Finance Corporation with a Special Focus on the Legal System of Iran", *Public Law Studies Quarterly*, 55(1), 51-76. DOI: 10.22059/jpls.2024.358259.3309

16. Nikbakht, M.; ElahiManesh, M. H.; Mohseni, A. (2023). "A look at the Environmental Policy of the Islamic Republic of Iran", *Political Sociology of Iran*, 5(12), 792-804. DOI: 10.30510/psi.2022.347997.3605
17. Ojagh, S. Z.; vakil, H. (2013). Environmental Impact Assessment: Achieving Sustainable Development through Increased Civic Literacy", *Popularization of Science*, 4(1), 19-25. DOR: <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22519033.1392.4.1.2.2>
18. Rahimzadeh, P.; Khazraei, F. (2007). "Asarat-e Zistmohiti-ye Sanaye-e Palayesh-e Naft: Shenasaee va Raveshha-ye Taghlil-e Asarat", *Eghtesad-e Enegy*. 92(0). 44-48. [In Persian]
19. Salehi, S.; Ferozjaian, A.; Gholamrezazadeh, F. (2014). "An Analysis of Environmental Discourse of the Iranian Socio-economic Development Plan", *Social Development & Welfare Planning*, 5(21), 71-110. DOI: 10.22054/qjsd.2014.1422
20. Zeinodin, S. M.; Shahmoradi, E. (2015). "A Comparative Study of Environmental Provisions in International Oil Contracts", *Journal of Researches Energy Law Studies*, 1(2), 217-235. DOI: 10.22059/jrels.2015.57211

B) Laws and Regulations

21. Hey'at-e Vaziran (2011). Ayinname-ye Arzyabi-ye Asarat-e Zistmohiti-ye Tarhha va Prozheha-ye Bozorg-e Tolidi, Khadamati va Omarani. [In Persian]
22. Majles-e Shora-ye Eslami (1994). Qanoon-e Barname-ye Panjsale-ye Dovvom-e Tose'e-ye Eghtesadi, Ejtemaei va Farhangi-ye Jomhuri-ye Eslami-ye Iran. [In Persian]
23. Majles-e Shora-ye Eslami (2000). Qanoon-e Barname-ye Sevvom-e Tose'e-ye Eghtesadi, Ejtemaei va Farhangi-ye Jomhuri-ye Eslami-ye Iran. [In Persian]
24. Majles-e Shora-ye Eslami (2004). Qanoon-e Barname-ye Cheharom-e Tose'e-ye Eghtesadi, Ejtemaei va Farhangi-ye Jomhuri-ye Eslami-ye Iran. [In Persian]
25. Majles-e Shora-ye Eslami (2011). Qanoon-e Barname-ye Panjsale-ye Panjom-e Tose'e-ye Jomhuri-ye Eslami-ye Iran (1390-1394). [In Persian]
26. Majles-e Shora-ye Eslami (2017). Qanoon-e Barname-ye Panjsale-ye Sheshom-e Tose'e-ye Eghtesadi, Ejtemaei va Farhangi-ye Jomhuri-ye Eslami-ye Iran (1396-

1400). [In Persian]

27. Shora-ye Ali-ye Hefazat-e Mohit-e Zist (2011). Tayin-e Tarhha va Porozhehay-e Mashmool-e Anjam-e Motaleat-e Arzyabi-ye Zistmohiti. [In Persian]

C) Report

28. Markaz-e Pazhouheshha-ye Majles-e Shora-ye Eslami (2020). Khala'e Ghanooni-ye Arzyabi-ye Asarat-e Zistmohiti ba Ta'kid bar Arzyabi-ye Asarat-e Tajammoei. [In Persian]

